

Krist — srce Crkve.

(Jedna bilješka k nauci sv. Bonaventure o mističnom tijelu Kristovu)

Fra Rafin Šitić.

Mi danas odnos Krista prema Crkvi predočujemo obično kao odnos glave prema tijelu.¹ Ova gotovo dogmatizirana nauka² našla je u svetom Bonaventuri jednog od svojih najoduševljenijih zastupnika.³ U svim njegovim djelima, kasnijim ili ranijim, školskim ili »slobodnim«, susrećemo ovu sliku.⁴ Ali u njegovim kasnijim djelima susrećemo još jednu drugu s ovom paralelnu, ipak vrlo neobičnu i značajnu sliku: Krist srce Crkve.⁵ Budući da je ova neobična misao sv. Bonaventure dosada ostala potpuno nezapažena, zato ćemo se mi njom ovdje opširnije pozabaviti. Mi ćemo najprije pomoću tekstova potvrditi činjenicu, da je Bonaventura ovu sliku upotrebljavao, zatim ćemo donijeti kratku predhistoriju, a na koncu ćemo pokušati sistematski iznijeti misli, koje je Bonaventura htio ovom slikom izraziti.

I. Je li Bonaventura ovu sliku upotrebljavao?

Premda je ova slika najoriginalnije od svega, što je Bonaventura o Kristu i Crkvi, t. j. o mističnom tijelu Kristovu učio, ipak nije spomenuta ni od koga, tko je bilo na koji način dotičnu nauku obrađivao.⁶ Tomu je pravi uzrok to, što su dotični tekstovi ostali nezapaženi. Nijedan od naših tekstova nije bio potanje obrađivan, dok su dva — od triju, što ih mi poznamo — ostala potpuno nezapažena. To je i razumljivo, jer je jedan od ovih, Coll. in Joan., c. 1, col. 4, n. 10 (VI541b), vrlo kratak, a kontekst u kojem se nalazi pun je raznovrsnih konstatacija tako, da naša slika u tom

¹ Isp. Grabmann, Die Lehre des hl. Thomas von Aquin von der Kirche als Gotteswerk, Regensburg, 1903; Mersch, Le corps mystique du Christ, Louvain, 1933; J. Anger, La doctrine du corps mystique de Jésus-Christ d'après les principes de la théologie de saint Thomas, Paris, 1929; Feckes, Das Mysterium der hl. Kirche, Paderborn, 1934.

² M. d'Herbigny, Theologica de Ecclesia³, Paris, 1927, sv. 1., str. 116.

³ Isp. D. Culhane, De corpore mystico doctrina Seraphici, Mundelein, 1934.

⁴ Najopširnije nalazimo u 3 Sent., d. 13, a. 2 (Opp. omnia, Quaracchi, tom. III, p. 283—90).

⁵ Isp. Hexaem., col. 1, n. 18—20 (V 332 sq.); Coll. in Joan., c. 1, col. 4, n. 10 (VI 541 b); Sermo 1. in Dom. 3. Adv., p. 1, tertio (IX 57 bsq.).

⁶ Culhane, oc.; Guardini, Erlösungslehre des hl. Bonaventura, Düsseldorf, 1921, str. 136—147; Imle-Kaup, Die Theologie des hl. Bonaventura, Werl im Westf., 1931, str. 192—201; Simonis, De causalitate Eucharistiae in Corpus mysticum Doctrina S. Bonaventurae, Antonianum VIII (1933), str. 193 ssq.

mnoštvu iščezava. Osim toga na Coll. in Joan. ne polaže nijedan od citiranih auktora veću važnost.⁷ Također i drugi tekst, Sermo 1. in Dom. 3. Adv., p. 1, tertio (IX57bsqu.), mogao je lako ostati nezapažen, jer se nalazi u devetom svesku, a ovaj svezak nije nijedamput ozbiljnije uzet u pretres.⁸ Isto možemo reći i za treći tekst, Hex., col. 1, n. 18—20 (V332sq), premda je već obrađivan i u protivnom smislu tumačen.⁹ Dotični su naime auktori ovaj tekst posjedovali samo u starom izdanju Heksaemerona u Opp. Omn. Quaracchi, tom. V. pag. 329—449. Mi naprotiv baziramo čitavu našu argumentaciju na novom izdanju Delorme-ovu,¹⁰ i tek pomoću ovog novog izdanja i onih drugih dvaju tekstova možemo i stari tekst iz Opp. Omn. u ovom smjeru razjasniti. Radi toga ne nastupamo u našim izvodima ni proti kojega od spomenutih auktora, niti se nalazimo u opoziciji proti njih, nego hoćemo da ovom našom bilješkom rasvijetlimo jednu novu stranu uzvišene nauke sefaškog naučitelja o mističnom tijelu Kristovu.

Kad bi samo ova činjenica određivala način obrađivanja, dostajalo bi, da donesemo kratki sadržaj tekstova, u kojima je Bonaventura ovu nauku zastupao. No u našem slučaju nije to dostatno, jer mi naš glavni tekst, Hex., col. 1, n. 18—20, posjedujemo u dva vrlo različita izdanja. Budući da je ova razlika upravo u našem slučaju — col. 1, n. 20 — velika, zato smo prisiljeni, da tekstove isporidimo i iz oba jedan potpuniji odredimo. Ujedno ćemo dokazati, da su sve ove misli izvorna nauka Bonaventurina, a ne dodatak reportatora. Bonaventura nije naime Hexaëmeron

⁷ O ovom djelu posjedujemo dosada samo nekoliko kratkih bilježaka od Edd. Quaracch. i ništa drugo.

⁸ Guardini, oc., str. 9 veli izričito: »Mit Ausnahme von... sermones wurde das gesamte irgendwie bedeutsame Gedankenmaterial statistisch ausgehoben.« Culhane, oc., str. 1 dijeli nauku sv. Bonaventure o mističnom tijelu Kristovu u tri dijela. Drugi dio, kojega Culhane ne obrađuje, radi »de modo quo S. Bonaventura hanc doctrinam, imprimis in sermonibus suis, adhibuit ad mores et actiones catholicas inculcandas«. Culhane se ipak poslužio i gore navedenim tekstom iz Sermo 1. in Dom. 3. Adv. ali samo u IV poglavlju: De relatione inter Sacramenta et Corpus Mysticum ib. str. 72., dočim u prvom poglavlju: De corp. mystici capite ne donosi ništa iz tog teksta.

⁹ Culhane, oc., str. 6, bilj. 2 i 3; Simonis, oc., str. 201 sl.

¹⁰ F. Delorme: S. Bonaventurae Collationes in Hexaëmeron et Bonaventuriana quaedam selecta, Ad Claras Aquas, 1934 (BFS VIII); ovaj ćemo tekst naznačivati kraticom D., a onaj iz Opp. omn. kraticom Hexaem.; Delorme-ov tekst nije drugo izdanje starog teksta, nego donosi potpuno novi tekst iz potpuno novih rukopisa. Ovaj novi tekst općenito je kraći, ali u našem slučaju — princ., col. 1, n. 20 — mnogo je opširniji nego odgovarajući tekst u Opp. omn.; kako su tekstovi nastali i odnos jednoga prema drugomu vidi kod Delorme, ib., Praefatio, str. XIV—XVI i str. 275 sl.

napisao, nego predavao, a njegovi slušači (reportatores) pisali. Oba spomenuta izdanja donose po jednu takovu reportaciju. Ove su reportacije jedna od druge neovisne.¹¹ No premda su reportatori neovisni jedan od drugoga, ipak svaki od tekstova ima indicija, po kojima možemo dokazati, da se dodatak, odnosno višak u jednom tekstu mora dodati i u drugom tekstu, ako hoćemo, da imamo jednu suvislu cjelinu. Iza toga ćemo donijeti i jedan izvadak iz Sermo 1. in Dom. 3. Adv., pa ćemo iz oba skupa moći zaključiti, da je Bonaventura uistinu zastupao nauku, da je Krist srce Crkve, premda ne nalazimo formalne izreke: *Christus est cor Ecclesiae*. Naša poredba tekstova pokazaće također da jedino ova slika spada u kontekst. Prema tome je isključeno, da bi ova neobična misao mogla nastati zamjenom riječi: *caput* i *cor*, premda je to po paleografiji vrlo lako moguće. Na koncu ćemo analizirati nauku iz Sermo 1. in Dom. 3. Adv., p. 1, tertio (IX 57 bsq), pa ćemo pokazati, da se ovdje ne radi o jednom »praktičnom« nego o jednom kratkom, ali vrlo dubokom tekstu.

Tekst iz Heksaemerona rekonstruiramo mi ovako:¹²

D., princ., col. 1, n. 19—20,
p. 8—9

19. Considerat etiam medium maioris mundi, quod est sol medius planetarum, de quo dicitur in III De anima: »Qualem ducit in die pater virorum et deorum«. Item, considerat medium minoris mundi, id est cor, a quo egreditur spiritus animalis, vitalis, naturalis. Est

Hex., col. 1, n. 19—20
(V332bsqu.)

19. Considerat autem physicus duplex medium, scilicet maioris mundi et minoris mundi. Medium maioris mundi est sol, medium minoris est cor. Sol enim est in medio planetarum, secundum cuius delationem in obliquo circulo fiunt generationes, et regulat physicus ge-

¹¹ Isp. ib. Delorme drži vjerojatnim, da se reportator B (Opp. omn.) poslužio reportatorom A (D). Mi držimo, da to nije bilo u velikoj mjeri ili barem ne na svim mjestima. U protivnom slučaju nemoguće je složiti onu veliku razliku tekstova u col. 1, n. 20 s izjavom (D., p. 175): »Haec autem, quae... notavi, talia sunt qualia de ore loquentis rapere potui...«

¹² Ovdje ne namjeravamo istraživati autentičnost tekstova. Mi držimo autentičnima sve misli (ali ne sve riječi, jer su ovo reportationes-scripta slušača) obaju tekstova ne isključivši ni one, što se nalaze samo u jednom od ovih. Za ona mjesta, koja se u oba teksta nalaze, najbolji je dokaz autentičnosti ova sukladnost tekstova. Autentičnost onih mjesta, koja se nalaze samo u jednom tekstu, dokazat ćemo u našim bilješkama k dotičnom mjestu. — Budući da mi oba teksta držimo autentičnima, to je glavna svrha ove poredbe tekstova, da odredimo, gdje se koji višak jednog teksta mora uvrstiti u drugom tekstu. Da to lakše u oči upadne stavili smo sve viške masno, a u drugom tekstu paralelne praznine, u koje se taj višak mora dodati.

enim cor principium venarum, nervorum et arteriarum. Ideo ab ipso diffunditur spiritus vitalis per arterias, animalis per nervos, naturalis per venas, licet medicus dicat egredi a cerebro. Unde sicut per accessum et recessum solis in obliquo circulo Physicus generationem et corruptionem regulat in mundo maiori, sicut dicit Philosophus, in De generatione et corruptione, sic etiam in minori mundo vitam et motum regulat per cordis dilatationem et coarctationem. **Patet ergo tam per medium maioris mundi quod est sol quam minoris quod est cor, quod medium naturae est virtuali diffusionem pervalidum.**¹³

20. Hoc medium fuit Christus in incarnatione. De hoc dicitur Ioan. 1, 26: Medius vestrum stetit, quem vos nescitis; **et iterum: Qui post me venit, ante me factus est. Et iterum loquitur Joannes, amicus sponsi, de ipso sponso Domino, ostendens quemodo est medium Ecclesiae;** dicit enim (Joan. 1, 33): Qui me misit baptizare, ille

nerationem. Inter omnes autem planetas maioris diffusionis est sol. A corde similiter est diffusio, quidquid dicant medici. Nam spiritus vitalis ab eo diffunditur per arterias; spiritus autem animalis per nervos, licet complementum recipiat in cerebro; spiritus vero naturalis ab eodem diffunditur per venas, licet compleatur in hepate.

20. Hoc medium fuit Christus in incarnatione; unde dicitur in Ioanne [1, 26]: medius vestrum stetit, quem vos nescitis;

¹³ Ova rečenica veže n. 19 s n. 18, gdje stoji: secundum medium est naturae virtuali diffusionem pervalidum (Hexaem., col. 1, n. 18, V 332 b); također i s n. 20, gdje se radi o djelovanju Krista u Crkvi. Budući da je čitavi Hexaameron skupina održanih govora (collationes), zato moramo ovu i slične rečenice, koje služe kao veza, pripisati samo govorniku. To je jedan zahtjev retorike.

¹⁴ Ovaj citat iz Joan. 1, 33 nema u starom izdanju nikakva značenja, niti ga je uopće moguće s kontekstom povezati. To su već zapazili Edd. Quaracch., pa su naprosto stavili crticu iza njega. Ovaj novi veliki dodatak, što ga nalazimo u novom izdanju Delorme-ovu, uokvirio je taj citat i tako ga povezao s kontekstom, da upravo od ovog citata čitavi tekst dobiva jednu cjelovitost. Tako je onaj u starom tekstu nesuvisli citat postao jednim vrlo jakim argumentom za autentičnost ovog novog velikog dodatka u Delorme-ovu tekstu.

dixit mihi: Super quem videris Spiritum descendantem et manentem super eum, scilicet in columbae specie, hic est qui baptizat. **Quod verbum Augustinus, Super Joannem, pertractans, sermone VI, dicit quod Ioannes Baptista bene cognoscebat Salvatorem ex persona, unde et dixit ei: Ego a te debeo baptizari, et tu venis ad me? etc. Sed nondum sciebat an Christus baptizandi auctoritatem communicaturus esset alicui ministrorum cum ministerio, ut »tot essent baptismata quot ministri«; unde dicit: Et ego nesciebam eum. Sed hoc didicit, cum vidit columbam super eum manentem, quod ipse est solus qui baptizat, ne salus hominum in qualicumque ministro baptizante dependeret.¹⁵ Per quod intelligitur quod in solo Christo, ut est Deus et homo, charismatum est tenor et plenitudo. Propter quod ipse est medium diffundens pervalide in Ecclesiam gratiam sacramentalem ex auctoritate, licet ministris Ecclesiae tradiderit officium ministrandi.¹⁶**

et sequitur [Ioan. 1, 33]: ' Qui misit me baptizare in aqua, ille mihi dixit: Super quem videris Spiritum sanctum descendantem et manentem super eum, est qui baptizat in Spiritu sancto (14).

¹⁵ Ovdje stavlja Delorme novi period. Ali ove su dvije slijedeće rečenice jednostavni zaključak iz prethodnog raspravljanja, zato moraju ostati u vezi s prethodnim tekstom.

¹⁶ Slijedeća rečenica: Unde Deus est caput Christi... ne stoji u direktnoj vezi sa prethodnom, jer nije logična argumentacija: Christus est medium diffundens in Ecclesiam gratiam; ergo Deus est caput Christi. Ako ovdje uvrstimo onaj višak iz Opp. omn. teksta: Scriptura quandoque..., imamo donekle logičnu cjelinu. U tom slučaju počinje ovdje novi period, u kojem Bonaventura obrađuje pitanje: koja je razlika između medium (cor) i caput? Autentičnost ovog velikog dodatka u Opp. omn. dokazuju nam oni nesuvisli citati (Col. 1, 18; 2, 9; 1 Cor. 11, 13) iz Delorme-ova teksta.

Unde Deus est caput Christi; Christus autem ut est Deus, est caput viri fidelis, Col. 1, 18: Ipse est caput corporis Ecclesiae, et I Cor. 11, 3: Omnis viri caput Christus, quia per ipsum est effusio in membra corporis Christi mystici, in quo divinitatis plenitudo corporaliter inhabitat, Col. 2, 9.¹⁸

Ideo bene dicitur esse in medio animalium ut cor, secundum translationem LXX, in mundo minori... Huic medio et qui praeibant ante incarnationem et qui sequebantur post incarnationem, clamabant: Hosanna, Math. 21, 9.

Scriptura quandoque dicit Christum medium, quandoque caput. Caput dicitur, quia ab eo fluunt omnes sensus et motus spirituales et charismata gratiarum. Hoc autem influit, secundum quod est unitum membris. Caput enim Christi Deus est, secundum scilicet quod Deus est; sed viri caput Christus, secundum quod Deus et homo (17). Diffundit ergo Spiritum sanctum in membra Ecclesiae sibi unita, non separata. Unde sicut in corpore humano non est diffusio a capite in membra, nisi sint unita; sic in corpore mystico. Ipse est ergo medium duorum animalium ut cor.... Ipse est ergo secundum Septuaginta in medio animalium, quae praeibant, et quae sequebantur.

Ova nam poredba tekstova već na prvi pogled dokazuje, da je Delorme-ov tekst dosta novoga donio. U našim bilješkama smo pokazali, da ovi dodaci razjašnjuju mnoge poteškoće i nejasnoće iz staroga teksta.¹⁹ Također smo pokazali, da svi ovi dodaci još uvijek ostaju u okviru onoga, što je Bonaventura sâm rekao. Dapače iz onih nejasnoća, što ih ni ovom poredbom tekstova ne možemo razjasniti, možemo zaključiti, da su oba teksta skupa još uvijek nepotpuna, i još je uvijek poželjno, da bi se koji reportator našao, koji bi i ove praznine popunio.²⁰

¹⁷ Deus et homo je ispravnije, jer to odgovara Bonaventurinoj nauci u drugim djelima (3 Sent., d. 13, a. 2, q. 1), i jer to i kontekst zahtijeva. Inače bi slijedilo, da su Deus i Christus ut Deus dva različita pojma.

¹⁸ O membra separata i membra unita ne donosi Delorme-ov tekst ama baš ništa. Izgleda, da ovaj reportator ne zna, šta da počne s ovim citatima. Isto tako i onaj drugi reportator s onim citatom iz Joan. 1, 33.

¹⁹ Mi sada znamo, čemu onaj citat iz Joan. 1, 33, koji je u starom tekstu potpuno izvan konteksta. Nadalje, u novom su tekstu n. 18. 19. i 20. potpuno povezani i sačinjavaju jednu logičnu cjelinu, dok je u starom tekstu potpuno falila veza između n. 19. i 20. U n. 19. govori stari tekst o srcu, a u n. 20 o glavi i tek na koncu donosi izraz: Ipse est ergo medium duorum animalium ut cor, ali tim je stvar postala još nejasnija.

²⁰ Mi još uvijek ne znamo, čemu oni citati iz Col. i I Cor. U novom su tekstu potpuno nerazumljivi, a i u starom su izvan konteksta, jer kon-

Iz našeg kombiniranog teksta sljedi, da Bonaventura ispoređuje djelovanje srca na čitavi organizam s djelovanjem Krista na Crkvu. On kod toga pripisuje srcu onu istu ulogu, koju inače pripisuje glavi, a djelovanje je Kristovo isto, koje on Kristu, glavi mističnoga tijela, pripisuje. Bonaventura nalazi poredbu potpuno opravdanom, ali ne zaključuje, da je Krist srce, nego ga naziva medium imajući na umu glavno svojstvo srca — *medium influentiae*. Ali kada isporedimo naš tekst s onim u 3Sent., d. 13, a. 2, q. 1, možemo se uvjeriti, da bi ovdje pravi zaključak, koga Bonaventura nije povukao, glasio: *Christus — cor Ecclesiae*, kao što tamo glasi *Christus — caput Ecclesiae*.²¹ Da Bonaventura nije ovaj zaključak povukao, razlog je kontekst, u kojem on dokazuje, da je Krist *medium scientiae*.²² Zato on pretpostavlja generalni paralelizam srca i Krista, a naglašava samo ono glavno svojstvo srca — *medium influentiae*.²³

Ipak može nastati jedna poteškoća odatle, što Bonaventura veli samo: *Christus est medium influentiae*. To je doduše glavno svojstvo srca, ali mi ovdje ne nalazimo formalne izreke: *Christus — cor Ecclesiae*, nego naprotiv neposredno iza tvrdnje *Christus — medium*, slijedi tvrdnja: *Christus — caput*. Nije li možda Bonaventura htio dati slično rješenje kao i u 3Sent., d. 13, a. 2, q. 3, ad 1 (III290a), t. j. da bi mi stvarno morali Krista zvati srcem, ali budući da većina ljudi glavi pripisuje sve stvarne prednosti srca, zato moramo i mi Krista zvati glavom.²⁴ Na taj bi način mogli razjasniti onaj nagli prelaz od *medium* ka *caput* i dobili bi sličan rezultat kao u 3Sent. Ali premda se ova interpretacija prije mogla pozivati na stari nepotpuni tekst iz Opp. omn., ipak ju je danas ne-

tekst govori o *membra unita* i *separata*, a citati o odnosu Krista prema Bogu i Crkvi. Nadalje je još uvijek nejasno, kako je Bonaventura došao na to, da govori o onima, »*qui praeibant ante incarnationem et qui sequebantur*«. Tu mora da je nešto ispalo. To je vrlo lako moguće. Primjer imamo već u ovom odlomku, što smo ga donijeli: tekst od Delorme-a ne donosi ništa o *membra unita* i *separata*, a tekst iz Opp. omn. ništa o »*quomodo est medium Ecclesiae*«. Zašto ne bi moglo nešto u oba teksta ispasti?

²¹ U 3 Sent., d. 13, a. 2, q. 1, corp. (III 282 sq.) raspravlja Bonaventura najprije, da je Krist glava samo u prenesenom značenju, zatim donosi sličnosti Krista i glave i nalazi, da je najvažnija sličnost to, što je glava *principium influentiae*. Ali tada ne slijedi zaključak *Christus est principium* — kao ovdje *Christus est medium* — nego *Christus est caput*.

²² Hexaem., col. 1, n. 10—39 (V 330—335).

²³ Vidi dalje III, 2.

²⁴ Culhane, oc., str. 6 donosi jednu takovu interpretaciju. Ali on je radio samo po Opp. omn. tekstu, pa je ta interpretacija bila naravna. Iz Delorme-ova teksta slijedi protivno.

moguće zastupati. U novom je Delorme-ovu tekstu paralela Krist — srce potpuno izrađena i od slike Krist — glava odvojena,²⁵ a onaj prelaz od medium ka caput nije više neposredan, nego donekle razjašnjen.²⁶

Proti ove interpretacije stoji i drugi od gore navedenih tekstova, *Sermo 1. in Dom. 3. Adv., p. 1, tertio (IX57bsq)*; *Sicut enim cor, quod est medium vivifici caloris in sensibus, mediantibus spiritibus influit vitam in cetera membra animalis; sic Christus crucifixus in medio latronum, qui est lignum vitae a Deo in medio paradisi, id est Ecclesiae militantis, mediantibus sacramentis influit vitam gratiae in cetera membra corporis mystici.*« Ovo je ista nauka kao i u *Hexaem., col. 1, n. 20*, ali mnogo jasnija premda kraća. Najviše upada u oči ona potpuno izgrađena paralela između srca i Krista: *Sicut cor ... mediantibus spiritibus — influit vitam — in cetera membra animalis; sic Christus ... mediantibus Sacramentis influit vitam gratiae — in cetera membra corporis mystici.* Zar to nije savršeni paralelizam? Također upada u oči i paralela sa onim, što Bonaventura inače pripisuje glavi: najbitnije je kod toga, da Krist kao glava *sensus et motus spirituales (= vitam gratiae)* dodjeljuje udovima.²⁷ I ovdje je isto o srcu rečeno, samo i opet fali formalna izreka: *Christus — cor Ecclesiae.* Ali u ovom tekstu imamo donekle i formalnu izreku, koja nas sili, da zaključimo, da je Bonaventura Krista predstavljao kao srce mističnoga tijela. On veli: *Sicut cor ... sic Christus ... influit vitam gratiae in cetera membra corporis mystici.* Kad stoji in cetera membra, mora da je i Krist jedno udo. Koje? Ono, o kojem je govor u tom tekstu, s kojim se Krist tu isporođuje, koje stoji u sredini i dijeli život čitavom tijelu. A to je — ovdje i u *Hexaemeronu —* jedino srce.²⁸ Ako naglasak i opet stoji na medium, to moramo znati, da su ovi tekstovi izvaci iz povećih traktata, u kojima Bonaventura obrađuje ex professo Krista kao centrum (medium) svega, pa mu je zato pojam medium neophodno potreban. Osim toga nema slika *Christus — cor* nikakve tradicije, dok je ona druga *Christus — caput* duboko ukorijenjena i u svetom Pismu i u crkvenoj tradiciji. Zato je lako razumljivo, da Bonaventura caput navodi direktno, dok cor opisuje generalnim pojmom medium: *medium influentiae.*²⁹

²⁵ Isp. naš rekonstruirani tekst i bilj. 16.

²⁶ Ib.

²⁷ Isp. 3 Sent., d. 13, a. 2, q. 1, corp. (III 282); Culhane, oc., str. 11 ss. 1.; Simonis, oc., str. 202.

²⁸ Isporedi treći dio ovog članka.

²⁹ On je mogao naći prikladan medium, koji bi i glavi odgovarao. Možda »medium in secunda figura«. Najpotpuniji katalog raznih medium nalazi se u *Coll. in Joan., c. 1, col. 4*, odakle smo i ovaj citirani medium uzeli ib., n. 5 (VI 541 a).

Kad je već stalno, da je Bonaventura uistinu učio, da je Krist srce mističnog tijela, možemo iz jedne kratke analize *Sermo 1. in Dom. 3. Adv., p. 1, tertio (IX57bsq)*, uvidjeti, da je ova slika u Bonaventurin teološki sistem duboko ukorijenjena, a ne samo slučajno spomenuta. Sve one misli, koje Bonaventura inače sa Christus — caput veže, nalazimo ovdje povezane sa Christus — cor. Mi nalazimo, na primjer, tvrdnju: *gratia procedit a Deo tamquam ab auctore et efficiente, sed a Christo tamquam a mediatore et promerente*. Ovo pitanje obrađuje i *3Sent., d. 13, a. 2, q. 1, corp.*, i to dosta opširno. Također i iz one od svetog Augustina uzete slike:³⁰ *De latere Christi dormientis fluxerunt sacramenta*, možemo zaključiti, da se ovdje radi o mističnim odnosima Krista i Crkve. I sami tok misli sličan je onom iz *3Sent., d. 13, a. 2, q. 1, corp. (III284sq)*. Oba mjesta donose najprije sličnosti između glave odnosno srca i Krista a zatim postavljaju pitanje: je li i na koji je način Krist izvor milosti. Iz svega ovoga slijedi, da je *Sermo 1. in Dom. 3. Adv., p. 1, tertio*, jedan ne »praktični«, nego jedan kratki, ali teološki duboki i vrijedni pendant »lijepe« *quaestio 1 iz 3Sent., d. 13, a. 2 (31)*, i da je u ovom tekstu slika Christus — cor potisnula i nadomjestila onu tradicionalnu Christus — caput.

Tekst iz *Coll. in Joan., c. 1, col. 4, n. 10 (VI541)*: »...notatur Christus medius vestrum: sicut cor in medio animalis ad vivificandum...«, ne može nam sâm za se mnogo toga kazati. Ali *col. 4* komentira *Jan. 1, 26*. Isto tako i *Sermo 1. in Dom. 3. Adv., a donekle i Hexaem., col. 1, n. 20 (D., princ., col. 1, 20)*.³² Sva tri mjesta donose podulje traktate o Christus — medium, u sva tri traktata nalazimo i sliku Christus — cor Ecclesiae. Budući da ovo ne može biti nikakav slučaj, imamo dokaz, da slika Christus — cor nije nastala nikakvom zamjenom riječi caput i cor, nego da je jedna stalna nauka, koja je s pojmom medium u Bonaventurinim kasnijim djelima usko povezana.

Iz svega ovoga, što smo rekli, slijedi, da su ovi tekstovi s jedne strane vrlo važni, i da ih moramo ozbiljno uzeti, a s druge strane i previše su jasni, a da bi ih drukčije mogli tumačiti, nego tako, da Bonaventura u njima uči, da je Krist srce Crkve. Budući

³⁰ Isp. Grabmann, oc., str. 225 ssl.

³¹ Dionysius Carthusianus veli o dotičnom traktatu: »Bonaventura circa haec pulchre conscribit«. Citat se nalazi u Grabmann, oc., str. 204.

³² Hexaem., col. 1, n. 20 donosi doduše još i drugih citata, ali je najglavniji onaj *Joan. 1, 26: Medius vestrum stetit...*, dok svi drugi označuju, »quomodo est medium Ecclesiae«.

da je izražaj u svim trima mjestima sličan³³ i misli iste,³⁴ a sva tri mjesta baziraju na Joan. 1, 26, zato možemo iz jednoga drugo tumačiti, a to bi bio već i jedan prilično jaki argumenat za istovremenost djela Hexaem., Sermo 1. in Dom. 3. Adv. i Coll. in Joan.

II. Predhistorija slike *Christus — cor.*

Povod ovoj neobičnoj slici dali su Guillelmus Altissiodorensis i Aleksandar Haleški tim, što su postavili problem, zašto Krista zovemo glavom a ne srcem Crkve.³⁵ Ali oni riješavaju problem na potpuno drugi način, nego Bonaventura. Oni zastupaju više ili manje ublaženu platonsku trihotomiju, koju su svi raniji skolastici zastupali, i koja je u »De spiritu et anima« našla svoju najrašireniju formu.³⁶ Bonaventura naprotiv u doba, kad mi našu sliku kod njega susrećemo, zastupa aristotelisku fiziologiju u onoj formi, kako je i »De motu cordis« od Alfreda Sareshela zastupa.³⁷ Radi toga Bonaventura pripisuje srcu funkcije potpuno različite od onih, što mu ih Aleksandar Haleški pripisuje. Za Aleksandra ne opstoji jedan jedinstveni centrum sjetilnog života. On zastupa trihotomiju: glava, srce i jetra. Svako od njih je sjedište za neke dijelove sjetilnog

³³ Osobito u Hexaem., col. 1, n. 20 i Sermo 1. in Dom. 3. Adv., p. 1, tertio. Na primjer izrazi *medium influentiae* i *medium diffundens*, a osobito naglašavanje *gratia sacramentalis*. Isporedi i čitavu fiziologiju srca iz ovih dvaju mjesta sa onom iz »De motu cordis« (dolje bilj. 37).

³⁴ Isp. čitavi Sermo 1. in Dom. 3. Adv., p. 1 s čitavim Coll. in Joan., c. 1, col. 4 i s Hexaem., col. 1, n. 10—39.

³⁵ Isp. *Guil. Altissiodorensis, Summa aurea*, Paris ap. Fr. Regnault, s. a., lib. 3, tr. 1, c. 4, q. 4, f. 128 rb.: *Quare potius dicitur Christus caput Ecclesiae quam cor?*; Al. Hal., *Summa Theologica*, p. 3, q. 12, membr. 2, a. 1, § 1; oba auktora obraduju problem na isti način i dolaze do istog rezultata. Mi citiramo samo Aleksandra, jer je opširniji i jasniji.

³⁶ »De spiritu et anima« nalazi se među djelima svetoga Augustina, PL 40, 779—831; isp. Grabmann, *oc.*, str. 184—193; Lisiecki, *Die gratia capitis in Christus nach der Summa Theologiae des Alexander von Hales*, *Jahrbuch für Philosophie und spekulative Theologie XXVII* (1912), str. 362—368; mi ne tvrdimo, da su Guillelmus i Aleksandar u svemu zastupali platonizam. Mi znamo, da se je Aleksandar upravo u pitanju međusobnog odnošaja između raznih udova poslužio Aristotelom: *Summa Theologica*, Quaracchi, 1928, tom. II, n. 353, sol.; Ipak Aleksandar zastupa još uvijek tri centra sjetilnog života i u tom stoji na strani Platona proti Aristotela, a to je u našem slučaju najvažnije.

³⁷ O Sareshel-u vidi predgovor k izdanju »De motu cordis« od Baeumker-a (*Beiträge zur Geschichte der Philosophie des Mittelalters*, Bd. 23, H. 1—2) Münster i. W., 1923.

života.³⁸ Premda ova tri centra ne stoje na istom stupnju po vrijednosti, ipak nijedno od njih ne nadvisuje druge bitno, jer je svako od njih upućeno na pomoć drugih.³⁹ Srcu pripada neka mala vremenska prednost pred drugima, ali ova nije dostatno velika da bi iz nje nastala neka nutarnja razlika.⁴⁰ Veću ili manju vrijednost dobivaju ovi organi samo izvana: što je koji od njih razumnoj duši bliže, i što se duša njim više služi, to je organ uzvišeniji i vrijedniji. S obzirom na ovo ima glava veliku prednost pred srcem, jer se u njoj nalazi t. zv. celula logistica, t. j. onaj dio mozga, gdje nastaje »intelligere cum phanthatmate«.⁴¹ Tu je duša s tijelom najuže povezana. Nastane li tu i najmanji defekt, ne može duša ni one svoje najbitnije akte obavljati.⁴² Iz toga slijedi, da je glava s dušom povezana, i da je zato ona »eminentissima pars« ljudskog organizma.⁴³ Radi ove uske povezanosti s dušom stoje sve moći, koje u glavi stanuju, razumu na raspolaganje, dok su srce i njegove moći više instiktivni nego li od razuma ovisni.⁴⁴ Zato je i glava sličnija Kristu nego li srce, jer je i djelovanje Kristovo u Crkvi razumno a ne instiktivno.⁴⁵ Tako su Guillelmus i Aleksandar dali povod ali i prvi argumenat proti Bonaventurine nove misli.

Bonaventura je svoju sliku izgradio na temelju aristotelske fiziologije. Već smo spomenuli, da je on svoju fiziologiju crpao ne iz »De spiritu et anima« — kao Aleksandar — nego iz »De motu cordis«, gdje je zastupan pravi pravcati aristotelizam.⁴⁶ Proti Pla-

³⁸ Al. Hal., Summa, p. 3, q. 12, m. 2, a. 1, § 1: Triplex est vis animae ad corpus, scilicet vis vitalis, quae operatur in corde, vis naturalis, quae operatur in epate, vis animalis, quae operatur in cerebro; još opširnije Summa II, n. 352, sol. (428 b).

³⁹ Summa, p. 3, q. 12, m. 3: Sicut enim a capite influit sensus ipsi cordi, ita a corde influit vita capiti. Et similiter ab epate influit nutrimentum ad caput...

⁴⁰ Summa II, n. 353, sol. 1 (II 429 a).

⁴¹ Ib., n. 348, sol. (II 423 b).

⁴² Ib., c. ad sec. partem (II 423 a).

⁴³ Summa II, n. 348, sol. (II 423 b).

⁴⁴ Summa, p. 3, q. 12, m. 2, a. 1, § 1: operationes animales omnino subiectae sunt rationi et ideo accipiunt imperium ab ipsa. Operationes vitales partim sunt subiectae partim non.

⁴⁵ Ib. ... ille motus, qui est a Christo capite in corpus Ecclesiae, est omnino secundum motum voluntarium... ideo potius debet dici Christus caput Ecclesiae... quam cor vel epar.

⁴⁶ Bonaventura zastupa aristotelizam u fiziologiji već u svojim Komentarima k Sentencijama. Da je ovisan od »De motu cordis«, zaključujemo iz I. Sent., d. 8., p. 2, q. 2, corp. (I. 171), gdje su misli prve »opinio« uzete iz ovoga djela, a izraz »domicilium vitae« uzet je iz cap. 3, n. 4 (Ed. Baeumker, str. 14), gdje stoji: cor igitur vitae domicilium pronuntio.

tona i Galena učio je Aristotel jedan jedini centrum čitavog sjetilnog života i kretanja.⁴⁷ Sveti je Bonaventura ovu nauku poprimio još u Komentarima k Sentencijama — dakle mnogo ranije nego li su naši tekstovi nastali, — i to direktno od »De motu cordis«.⁴⁸ Ali premda je on još tada tu fiziologiju poprimio, ipak je nije odmah primjenio na odnos Krista prema Crkvi. Kod rješavanja problema, zašto Krista zovemo glavom, a ne srcem, poslužio se on Avicenom.⁴⁹ Ovaj je filozof zastupao u ovoj stvari aristotelizam, ali nije htio baciti potpuno Platonove i Galenove teorije, pa je zato našao posrednu formulu: »Philosophi sermo, cum subtiliter certificatur, est veracior, sed medicorum sermo, in primis cum attenditur, est magis manifestus«.⁵⁰ Iz ove Avicenine formule nastala je i ona formula, što ju je Bonaventura u svojim ranijim djelima pri rješavanju rečenog problema upotrebljavao: »Naturalis enim justitia requirit, quod unum est membrum principale, a quo cetera recipiant influentiam secundum veritatem, ut cor, secundum evidentiam, ut caput«.⁵¹ Pokazavši zatim, da je

Uostalom potpuno je sigurno, da se je Bonaventura ovim auktorom služio, jer ga izričito spominje i jedan poveći doslovni citat donosi, 2Sent., d. 10, a. 2, q. 2, arg. 2 (II. 265 a).

⁴⁷ Avicena izražava Aristotelovu nauku ovako: membrum tribuens et non recipiens est cor; ipsum enim est omnium virtutum prima radix et omnibus aliis membris suas tribuit virtutes, quibus nutriuntur et vivunt...; citat vidi u Opp. omn., t. III, pag. 290, nota 2.

⁴⁸ 2Sent., d. 18, a. 2, q. 1, ad 2 (II. 447 a): omnia membra continuantur et reducuntur ad unum principale membrum in corpore, mediante quo est defluxus, [sic!] motus et sensus ad alia membra, ut patet in corde; 1Sent., d. 8, p. 2, q. 2, corp. i ad 7 (I. 171 ab i 172 b); 4Sent., d. 11, p. 2, a. 1, q. 2, ad 3 (IV. 257).

⁴⁹ 3Sent., d. 13, a. 2, q. 3, ad 1 (III. 289 bsq); Quaest. disp. de perf. evang., a. 4, q. 3, corp. (V. 194 a). Tim se je istim mislima služio i Aleksandar Haleški, ali u protivnom smjeru. Aleksandar je upotrebio te misli, da pomoću njih ujedini Platonovu trihotomiju s Aristotelovom fiziologijom, ali pri rješavanju pitanja, zašto Krista zovemo glavom a ne srcem, ne nalazimo kod Aleksandra nikakva traga Aviceninim mislima (Summa II, n. 353, sol., II 429 a; Summa, p. 3, q. 12, m. 2, a. 2, § 1). Kod Bonaventure je obratno.

⁵⁰ Citat smo uzeli iz Opp. omn., tom. III, pag. 290, nota 2; isp. A. Schneider, Die Psychologie Alberts des Grossen (Beiträge zur Geschichte der Philosophie des Mittelalters, Bd. 4, H. 5—6), Münster 1903, str. 176; Al. Hal., Summa II, n. 353, sol. (II 429 a). Edd. Summa upućuju na Avicena, De natura animalium, XII, c. 10, a Edd. Opp. omn. na Avicena, I. Canon. Fen I. Doctrin. 5. c. 1.

⁵¹ Quaest. disp. de perf. evang., a. 4, q. 3, corp. (V 194 a); isp. 3Sent., d. 13, a. 2, q. 3, ad 1 (III 289 bsq). Ovisnost Bonaventure od Avicene usta-

Krist glava samo u prenesenom značenju,⁵² nastavlja serafski naučitelj: »Et quoniam transumptio ad manifestandas proprietates spirituales latentes summi debet a re manifesta; hinc est quod propter generalem influentiam [= evidentiam?]⁵³ magis dicitur Christus caput quam cor«. ⁵⁴ — Dakle već u Komentarima k Sentencijama i u istovremenim Quaest. disp. riješava Bonaventura rečeni problem iz potpuno drugih izvora i na potpuno drugi način, nego li Gul. Altissiodorensis i Aleksandar Haleški. On pretpostavlja srce glavi. Ali već opće mnijenje (evidentia generalis) dostatna mu je, da tu svoju tezu promijeni, i da opet glavu pretpostavi srcu. Tomu je razlog taj, što tada Bonaventura još nije posjedovao svoj kašniji kristocentrizam, pa zato nije imao dovoljno jaka razloga, da se od tradicije odvoji.⁵⁵

Sličnu nauku zastupao je i sv. Toma. I on se poslužio Aviceninom formulom i došao je do istog rezultata kao i Bonaventura.⁵⁶ Oba sveta naučitelja izgrađivali su ovu nauku dalje, ali u ra-

novili su već Edd., Opp. omn., tom. III, pag. 290, nota 2. No još je uvijek nejasno, je li Bonaventura svoju nauku crpio neposredno od Avicene ili možda posredno iz Aleksandra ili kojeg drugog autora.

⁵² 3 Sent., d. 13, a. 2, q. 1, corp. (III 284 a): caput in spiritualibus transumptive dicitur a capite in corporalibus.

⁵³ Mi držimo, da se ovaj tekst ima tako popraviti, premda ga Grabmann, o. c., str. 186 prima bez ikakve promjene. Naše stanovište temelji na tom, da je zamjena između influentia i evidentia paleografski vrlo lako moguća, a u našem slučaju dolaze u obzir još i slijedeći argumenti: generalem influentiam ne daje nikakva smisla, jer tu bi moralo nešto stati, što samo glava posjeduje a ne i srce. No generalem influentiam posjeduje i jedno i drugo, dočim generalem evidentiam posjeduje samo glava. Osim toga evidentiam traži i neposredni kontekst: propter quam etiam evidentiam, nadalje i paralelno mjesto iz Quaest. disp. de perf. evang., a. 4, q. 3, corp. (VI 194 a), pa i sami Avicenin tekst.

⁵⁴ 3 Sent., d. 13, a. 2, q. 3, ad 1 (III 290 a).

⁵⁵ U Komentarima k Sentencijama ne nalazimo još onog univerzalnog Kristocentrizma kao u De red. artium i Hexaem. U traktatu o gratia capitis (3 Sent., d. 13, a. 2) Bonaventura je još uvijek vrlo ovisan o Aleksandru Hal. i ne donosi nikakve nove probleme. Bonaventurina je glavna zasluga to, da je odnošaj između gratia unionis i gratia capitis jasnije i ispravnije odredio nego Aleksandar. Bonaventura je osim toga pokazao i veliki sistematski talenat. On je sva ona mala pitanja, što ih Aleksandar napose obrađuje, strpao u razne obiectiones, a ostavio je samo tri velike quaestiones, u kojima obrađuje probleme, koji su u čitavoj skolastici sačinjavali srž čitave nauke o mističnom tijelu Kristovu: E. Mersch, Le corps mystique du Christ II, Louvain 1933. donosi nauku skolastike o mističnom tijelu Kristovu u tri poglavlja s istim naslovima kao i Bonaventura.

⁵⁶ De Veritate, q. 29, a. 4, ad 7; isp. Grabmann, oc. str. 186 sl.

zličitim smjerovima. Sveti je Toma pridržao i dalje Aviceninu formulu i tako je došao na lijepu misao: Spiritus Sanctus cor Ecclesiae.⁵⁷ Bonaventura je naprotiv čitavu nauku o Kristu glavi mističnog tijela stavio u pozadinu, a na mjesto toga susrećemo novi pojam: Krist — hierarcha,⁵⁸ Krist — kralj Crkve.

Već u De perf. evang. pripisuje Bonaventura »hierarcha« nauci istu vrijednost i važnost kao i nauci o Kristu glavi mističnog tijela. Ali ovdje nije hierarcha dosegao onu puninu značenja, koju mu Bonaventura kasnije pripisuje, nego još uvijek stoji skupa s Aviceninom formulom.⁵⁹ Istom kad je Bonaventura stupio u praktični život — oko 1257 —, istom tada počeo se i njegov Kristocentrizam razvijati. On je najprije, pod uplivom nauke Pseudo-Dionizija, stavio Krista kao centralnu točku čitavog kršćanskog života.⁶⁰ Ovaj Kristocentrizam dosegao je svoj vrhunac u borbama, koje je Bonaventura pod konac svoga života morao voditi proti averoizmu.⁶¹ Krist je tu središte ne samo kršćanskog života, nego i čitavog kozmosa i svih znanosti.⁶² Tako je Bonaventurin pojam hierarcha materijalno najšire dimenzije, a formalno neki apsolutni karakter, t. j. formula Krist — hierarcha znači — u onim najkasnijim djelima — da je Krist gospodar i začetnik svakog i najmanjeg pokreta u svojoj hierarhiji, a njegova je hierarhija sav kozmos sa svim

⁵⁷ S. Th. 3, q. 8, a. 1, ad 3; isp. Grabmann, ib.

⁵⁸ O »hierarcha« vidi Guardini, oc., str. 141—145; Bonaventura se čitavog života služio slikom Christus — caput, ali ne uvijek jednako. Dok mi u Komentarima k Sentencijama na svim važnijim mjestima susrećemo tu sliku, u kasnijim djelima susrećemo naprotiv u svim važnijim tekstovima: hierarcha ili medium: Itin., c. 4, n. 4 ssl.; De red. Art., n. 23; Hexae., col. 1; ib., col. 20—22; Lignum vitae, n. 40 (VIII 83 a).

⁵⁹ a. 4, q. 3, fund. 17. 18 i corp. (V 192 a i 194 bsl.). Aviceninu misao nalazimo ib., corp. (V 194 a).

⁶⁰ Upliv je Dionizijev vrlo velik u svim mističnim djelima a osobito u Itinerarium (nap. 1259) i Hexaem. Tu je Bonaventura sebi dosljedan, jer on uči: Tota sacra Scriptura haec tria docet: ... Dei et animae unionem... tertium vero docet Dionysius. De red. art., n. 5 (V 321); Guardini, oc., str. 198.

⁶¹ O borbama proti averoizmu vidi Etienne Gilson, La philosophie de saint Bonaventure (Etudes de philosophie médiévale, vol. 4), Paris, 1923. Mi citiramo prema njemačkom prevodu od Bühner-a: Stefan Gilson, Der heilige Bonaventura, Leipzig, 1929; o borbama proti averoizmu vidi str. 45—58; Mandonnet, Siger de Brabant I, Louvain, 1911, str. 80. 196 ssl.; pečat ovih borba nose: De Donis Sp. S.; Apol. Paup.; De red. art.; Hexaem.; Sermo 2. in Dom. 3. Ad.; vjerojatno i Sermo 1. in Dom. 3. Adv. i Sermo IV (V 567-75).

⁶² Isp. Hexaem., col. 1, n. 10—39 (V 330—335); Guardini, oc., str. 143.

svojim metafizičkim, fizičkim, moralnim i jurističnim osebinama.⁶³ U ovoj težnji, da Krista stavi u središte čitavog kozmosa, stalo je Bonaventuri osobito mnogo do toga, da naglasi, da je Krist središte čitavog svrhunaravnog života, t. j. Crkve.⁶⁴ Pomoću Joan. 1, 26⁶⁵ ili kojeg sličnog teksta, gdje se medius ili mediator spominje,⁶⁶ dokazuje on, da je Krist centrum čitavog crkvenog gibanja.⁶⁷ Na taj način bio je Bonaventura prisiljen, da pojmove hierarcha universalis i caput Ecclesiae skupa tretira.⁶⁸ U ovim slučajevima bila mu je slika o Kristu kao glavi mističnoga tijela preslaba, da izrazi svu onu puninu, koju pojam hierarcha u sebi sadrži: Aviceninna je naime formula važnost glave do proste »opće zablude« oslabila.⁶⁹ Doduše opstojala je i druga struja, koja je poredbu Krist — Crkva temeljila na tom, da osjećanje i pokretanje polazi od srca ka glavi i od glave kroz čitavo ostalo tijelo.⁷⁰ Ali Bonaventura nije mogao ni to prihvatiti, jer se tu Krist ispoređuje s jednim sekundarnim organom, koji ne posjeduje univerzalnu moć nad čitavim tijelom. Radi toga ogledio se on za novom slikom. Položaj i akti-

⁶³ Ib.

⁶⁴ U Hexaem., col. 1 promatra Bonaventura odnos Crkve i Krista odmah iza položaja Krista u Trojstvu. Isp. ib., col. 22, per totam.

⁶⁵ Joan. 1, 26 donosi Bonaventura u sva tri teksta, gdje govori o Christus — cor: Hexaem., col. 1, n. 20; Sermo 1. in Dom. 3. Adv.; Coll. in Joan., c. 1, col. 4.

⁶⁶ U ovim kasnijim djelima ne razlikuju se medium i mediator onako strogo kao u 3 Sent., d. 19, a. 2, q. 2 (III 409 ssq.). Isp. onaj jednostavni prelaz od mediator k medium: De red. art., n. 23 (V 325 a) Hexaem., col. 1, n. 10 (V 330 a); Sermo 1. in Dom. 3. Adv., p. 1, tertio (IX 58 a).

⁶⁷ Vrlo je interesantno promatrati, kakve sve citate Bonaventura ovom prilikom na Krista primjenjuje: isp. Hexaem., col. 1, n. 10 ssq.; Sermo 1. in Dom. 3. Adv.

⁶⁸ Guardini, oc., str. 144: So durchdringen sich . . . in der Vorstellung der Hierarchie zwei Ideenkreise. Einmal die . . . Theorie des corpus mysticum . . . dann die physikalisch-kosmologische Theorie der Welt.

⁶⁹ U doba, kad je Hexaem. nastao (1273), bila je Sareshelova teorija već općenito primljena. Tako se nije moglo više tvrditi, da protivna teorija za se ima opće mnijenje (evidentia generalis). Isp. kod Delorme-a, oc., str. 305—307 donešenu Quaestio de existentia animae in corpore; Rich. a Mediav., 3 Sent., d. 13, a. 2, q. 1, ad 2 (III 122 a); Schneider, oc., str. 177.

⁷⁰ Tako je učio Richardus a Mediavilla, 3 Sent., d. 13, a. 2, q. 1, ad 2 (III 122 a): . . . quamvis cor sit principium virium vitalium totius corporis et sit primum omnium membrorum quantum ad esse naturae . . . tamen caput principium est virium, quae pertinent ad sensum et motum, et quia Christo attribuimus rationem capitis, secundum quod influit . . . spiritualement sensum et motum per fidem et caritatem, et ideo magis dicitur caput Ecclesiae quam cor.

vnost srca — kako ga je on s naočarima aristoteliske fiziologije vidio — bili su vrlo prikladni, da izraze ono, što je Bonaventura htio da kaže. Ali da Krista otvoreno i jasno proglasi srcem, to je bilo proti onog Bonaventurina velikog poštovanja pred tradicijom.⁷¹ On je zato izabrao jedan drugi pojam istoga značenja: medium. Ovaj pojam, koji je ujedno i jedno glavno svojstvo srca, stavlja on u zaključnoj rečenici.⁷² Tim je stvoren način, kako da ne kida s tradicijom i sa njemu još uvijek milom slikom Krist — glava, a s druge strane mogao je, da i svoju aristotelisku fiziologiju stavi u službu teologije, i da stvarno zastupa tezu: Krist srce svoje Crkve.⁷³

III. Šta je Bonaventura htio da ovom slikom izrazi?

Bonaventura je dakle ovu neobičnu i originalnu sliku izradio na temelju aristotelizma u fiziologiji i kristocentrizma u teologiji i kozmologiji. Premda su mu povod dali Gul. Altissiodorensis i Aleksandar Haški, ipak je ova njegova misao u svojoj izradbi originalna i — ukoliko smo mi mogli konstatirati — jedina u čitavoj povijesti skolastike. Bonaventura se nije tako lako odlučio, da cvu misao zastupa, i upotrebljavao ju je tek u onim slučajevima, gdje je bio čitavim svojim naučnim sistemom prisiljen. Samo onde, gdje je morao, i samo ono, što se ovom slikom može izraziti mnogo bolje nego i jednom drugom, samo je to njom izrazio. Četiri su glavne misli, koje je on htio, da ovom slikom izrazi i osobito naglasi.

1. Srce leži u sredini ljudskog organizma. Već ovaj njegov položaj u sredini znači neku prednost pred svim ostalim organima. U nauci sv. Bonaventure igra sredina — centrum veliku ulogu.⁷⁴ Središtu jednog kruga, srednjem pojmu u silogizmu, uopće svakoj sredini pripisuje on veću vrijednost negoli onom, što oko leži.⁷⁵ A sve prednosti, što ih on kojem središtu pripisuje, pripisuje on i Kristu s obzirom na kozmos a posebice s obzirom na Crkvu.⁷⁶

⁷¹ Isp. De red. art., n. 5—7 (V 321 sq); Gilson. oc., str. 54 ssq.; Lemmens, Der hl. Bonaventura, Kempten und München, 1909, str. 30 ssq.

⁷² Isp. prvi dio ovog članka.

⁷³ Kao dokaz navodi Bonaventura obično Joan. 1, 26 i Habac. 3, 2.

⁷⁴ Guardini, oc., str. 48.

⁷⁵ Jedan katalog raznih »medium« nalazimo u Coll. in Joan., c. 1, col. 4 (VI 540 ssq). Pojedini od ovih medium obradeni su u raznim propovjedima: isp. ib., n. 8—9 sa Sermo 1. in Dom. 3. Adv., p. 1, primo (IX 57 b); ib., n. 11 sa Sermo 3. in Dom. infra Oct. Epiph. (IX 175 b); ib., n. 7 sa Sermo 1. in Dom. 3. Adv., p. 1 secundo (IX 57 b) i Sermo 7. infra Oct. Epiph., p. 2 (IX 177 ab); ib., n. 4—5 sa Sermo 2. in Dom. 3. Adv., p. 1, tertio (IX 61 ab) i Sermo 3. in Dom. in Alb. (IX 292 a).

⁷⁶ Ib.; Hexaem., col. 1, n. 12 ssq.

Krist je naime rekao, da on ostaje »u našoj sredini.«⁷⁷ Pa kad smo mi jedan živi organizam — mistično tijelo Kristovo, — tad je Krist središnji organ u tom tijelu. A to je srce, koje je jedan »važni organ usred tijela«⁷⁸ Kao stablo života usred zemaljskog raja stoji raspeti Krist usred Crkve.⁷⁹ Kao što su pred grozdom i iza grozda patrijarhe Kaleba išla po šestorica,⁸⁰ tako su išli i pred Kristom i iza Krista starozavjetni odnosno novozavjetni pravednici, a on stoji u sredini.⁸¹ On je svima postao sve, svi mu bez razlike pjevaju hosana.⁸²

2. No daleko važnije svojstvo srca, koje Bonaventura gotovo uvijek posebno naglašava, jest to, da je srce izvor života za čitavo tijelo.⁸³ To je srž čitave aristoteliske fiziologije, koja čitavo »ljudsko življenje i djelovanje svodi na raširivanje i stezanje srca.«⁸⁴ U »De motu cordis« — a to je u ovom slučaju glavni izvor Bonaventurin⁸⁵ — nalazimo slijedeću nauku: Srce je jedini direktni instrumenat duše,⁸⁶ koja svaku svoju akciju preko njega izvršuje.⁸⁷ Radi toga je srce duši neposredno podloženo, dok su svi drugi organi s njom povezani tek posredno preko srca.⁸⁸ »Što je pak jedna moć svom izvoru bliže, to je savršenija... jača... dugotrajnija i neovisnija.«⁸⁹ Radi toga je i srce kao neposredni instrumenat duše najsavršeniji i najjači organ. Ono posjeduje osjećanje, kretanje i život u svoj punini, više nego i jedan drugi organ,

⁷⁷ Mat. 28, 20.

⁷⁸ 1 Sent., d. 8, p. 2, q. 2, corp. (I 171 a).

⁷⁹ Sermo 1. in Dom. 3. Adv., p. 1, tertio (IX 58 a).

⁸⁰ Num. 13, 14; 3 Sent., d. 13, a. 2, q. 3, ad 6 (III 290 b).

⁸¹ Hexaem., col. 1, n. 20 (V 333 a); D., princ., col. 1, n. 20, pag. 9.

⁸² Mat. 21, 9; Hexaem., ib.

⁸³ Hexaem., col. 1, n. 19 (V 332); D., princ., col. 1, n. 19, pag. 8; Sermo 1. in Dom. 3. Adv., p. 1, tertio (IX 57 bsq). Sva tri ova mjesta rade o srcu, u koliko je medium influentiae.

⁸⁴ D., ib.

⁸⁵ Još više nego u Komentarima k Sentencijama. Isp. dolje donešene paralelne tekstove, a osobito onaj o proizlaženju živaca iz srca.

⁸⁶ Srce je — prema Sareshelu — prvi organ u tom smislu, da je ono prvo udo, onaj dio tijela, u kojem duša stanuje: ukratko srce je onaj dio tijela, gdje se duša tijelu najviše približuje. Ipak srce nije instrumentum coniunctum duše. Instrumentum coniunctum jesu t. zv. spiritus vitales, neko srednje poluduševno i polutjelesno biće. Budući da spiritus vitales stanuju u srcu, to je srce »primi animalis vitae organi domicilium primum«- De motu cordis, c. 16, n. 15 (p. 93).

⁸⁷ Ib., c. 15, n. 7 (p. 81); Bonav., 1 Sent., d. 8, p. 2, q. 2, ad 7 (I 172 b); 2 Sent., d. 18, a. 2, q. 1, ad 2 (II 447 a).

⁸⁸ Bonav., ib.; De motu cordis, c. 16 (p. 84—90).

⁸⁹ De motu cordis, c. 8, n. 1 (p. 30 sq).

više nego i mozak.⁹⁰ Dapače svi drugi organi ne posjeduju skupa koliko srce samo, jer svi drugi organi primaju od srca sve, što posjeduju.⁹¹ U tu svrhu vode od srca razne vene, arterije i živci;⁹² kroz njih šalje srce t. zv. »spiritus« napunjene životom i snagom. Ova snaga poprima u raznim organima zadnju formu i tako nastaju razni osjećaji i pokretaji u čitavom tijelu.⁹³ Prema tomu srce je jedan bez prestanka djelujući organ, koji svojim kretanjem ili mirovanjem stvara život ili smrt.⁹⁴ Čim ono prestane svojom silu drugim organima slati, ovi su već mrtvi. Ono naprotiv nije ovisno ni od jednog drugog organa, jer sam prvi pokretač — duša — u njemu stanuje.⁹⁵

Tako isto stoji i Krist u Crkvi. I Crkva je jedno živo tijelo, i to živo u potpunom smislu riječi, jer je njezin život milost, koja je život k. e.⁹⁶ Usred ovog živog organizma stoji raspjeti Krist kao srce usred ljudskog organizma. On jedini kao Bog i čovjek posjeduje puninu svih milosti, dok svi drugi posjeduju tek male dijelove.⁹⁷ On jedini prima milost iz samog izvora, jer je on jedini s Božanstvom direktno ujedinjen. Mi svi drugi primamo posredno preko Krista.⁹⁸ »Od njegove punine primili smo mi svi« (Jo, 1, 18). U tu svrhu vode od njegova križa sedam kanala milosti, sedam svetih sakramenata. I ova milost stvara i uzdržava život u čitavoj Crkvi.⁹⁹ Sav njezin život od prvog do zadnjeg pravednika potječe jedino od srca Krista. Svi drugi organi — razni dijelitelji sakramenata, — svi oni daju samo zadnju formu. Snaga i moć dolazi direktno od Krista.¹⁰⁰

Krist je dakle izvor života za čitavu Crkvu i mora u njoj neprestano stanovati i djelovati. U času, kad bi on svoje kanale milosti sustegao, prestala bi i Crkva opstajati, jer je njezina bit upravo ova milost Kristova.¹⁰¹ Krist je dakle jedini član Crkve, koji je potpuno neovisan, jer on svoj svrhunaravni opstanak direktno

⁹⁰ Ib., c. 15; n. 7 (p. 81); Bonav., Hexaem., col. 1, n. 19 (V 332 b).

⁹¹ De motu cordis, c. 16, n. 6 (p. 88).

⁹² Ib., c. 16, n. 17 (p. 94); Bonav., Hexaem., col. 1, n. 19 (V 332 b).

⁹³ De motu cordis, c. 10, n. 15 (p. 45); Bonav., Hexaem., col. 1, n. 19 (V 332 b).

⁹⁴ De motu cordis, c. 8, n. 1 (p. 30); Bonav., 1 Sent., d. 8, p. 2, q. 2, ad 7 (I 172 b): ...perit ordo corporis essentialis et anima separatur.

⁹⁵ De motu cordis, ib.

⁹⁶ Bonav., Proem. in 3 Sent. (III 1 sq); Sermo 1. in Dom. 3. Adv., p. 1, tertio (IX 58 a).

⁹⁷ D., princ., col. 1, n. 20, p. 9.

⁹⁸ Sermo 1. in Dom. 3. Adv., p. 1, tertio (IX 58 a).

⁹⁹ Ib.

¹⁰⁰ D., princ., col. 1, n. 20, pag. 9.

¹⁰¹ 3 Sent., d. 25, a. 1, q. 1, corp. (III 536 a); ib., d. 40, q. 1, ad 6 (III 886 b).

od prvog pokretača — Boga prima i svim drugim članovima od svoje punine dodjeljuje. — Ta ista svojstva pripisuje Bonaventura i srcu s obzirom na naravni organizam.

3. U ovom je već uključeno i treće svojstvo, koje je Bonaventura htio da naglasi: naša univerzalna ovisnost od Krista. Kao što su svi udovi, dapače i glava, od srca ovisni; kao što od sunca ovisi čitavi život i smrt u svemiru¹⁰² tako potječe i od Krista svaka milost svih ljudi svih vremena i svih zemalja. On jedini može dijeliti milost kao Bog effective, kao čovjek meritorie.¹⁰³ Naše zasluge nemaju nikakve direktne moći nad milosti.¹⁰⁴ Sve nam daje Krist sam. On je »principium totius generis humani secundum regenerationem spiritualem«. ¹⁰⁵

4. Srce je jedan sakriveni organ, koji uza svu svoju važnost i aktivnost ostaje nezapažen.¹⁰⁶ Drugi organi, koji su naprosto instrumenti srca, na pr. glava, ruke, itd., uvijek su nam pred očima, i mi im pripisujemo ono, što bismo srcu morali pripisivati. Tako isto ostaje sakriven i Krist, pravi i prvi dijelitelj svih milosti i sakramenata. On se krije iza svećenika, koji su naprosto njegovi sluge i instrumenti,¹⁰⁷ a mi smo skloni da njih proglasimo pravim djeliteljima sakramenata.¹⁰⁸ No premda mi ni srce ni Krista ne možemo našim očima vidjeti, ipak možemo iz njihovih vidljivih djela njihov nevidljivi opstanak spoznati. U ljudskom tijelu svaki organ ima razne funkcije, koje ipak sve k jednom jedinom cilju teže. Iz toga možemo zaključiti, da mora opstojati jedan centralni nevidljivi organ, koji ovo jedinstvo stvara, a to je srce.¹⁰⁹ Tako isto možemo zaključiti, da i u Crkvi postoji jedan nevidljivi centralni organ — Krist, koji uza svu raznolikost vremena, nacija i krajeva stvara jednu jedinu jedinstvenu Crkvu.¹¹⁰ Jedinstvo Crkve temelji se jedino na sakrivenom, bez prestanka aktivnom Kristu.

¹⁰² Hexaem., col. 1, n. 19 (V 332 b).

¹⁰³ Sermo I. in Dom. 3. Adv., p. 1, tertio (IX 58 a); opširnije 3 Sent., d. 13, a. 2, q. 1, corp. (III 282 b).

¹⁰⁴ 3 Sent., d. 18, a. 2, q. 3, ad 5 (III 393 b): *efficacia omnis meriti fundata est super merita Christi.*

¹⁰⁵ 3 Sent., d. 20, q. 3, ad 1 (III 423 b).

¹⁰⁶ Ona tri teksta, što smo ih u prvom dijelu našeg članka donijeli, i na kojima smo sve naše izvode temeljili, ne govore o ovom četvrtom svojstvu srca. Ali ovo je jedna nužna pretpostavka onoga, što Deforme-ov tekst donosi o Kristu, dijelitelju sakramenata. Mi donosimo osim toga još nekoliko tekstova iz drugih Bonaventurinih djela, pa ćemo tako vidjeti, da se ovdje radi o jednoj čisto Bonaventurinoj misli.

¹⁰⁷ D., princ., col. 1, n. 20 (pag. 9).

¹⁰⁸ Isp. ib., pag. 8: proti toga se bori onaj citat iz sv. Augustina.

¹⁰⁹ Quaest. disp. de perf. evang., q. 3, a. 4, corp. (V 194).

¹¹⁰ Ib.

Svi drugi članovi Crkve samo su vanjski organi, koji mogu oboliti ili usahnuti, dapače potpuno isčeznuti. Kad bi jedinstvo Crkve od njih ovisilo, davno bi je nestalo. No onaj, što u njoj »spava«,¹¹¹ on je čuvar njezina jedinstva, on je uzdržava i oživljava. Mogu oboliti svi udovi, dok je srce živo, živi izvor zdravlja i jedinstva — i čovjek nije mrtav.¹¹² Dok Krist živi, živi izvor crkvenog života, zdravlja i jedinstva — živi i Crkva.

*

Iz svega ovoga, što smo vidjeli, možemo sigurno i bez pretjerivanja zaključiti: Bonaventura je ovu sliku upotrebljavao samo u svojim najkasnijim djelima i to vrlo rijetko. Uza sve to ona očituje karakter njegova duha više, nego i jedna druga. U protivnom slučaju ne bi je on nikada proti tako jakoj tradiciji zastupao. Ova je slika pravi i jedini pendant njegova kasnog kristocentrizma, koji uistinu zaslužuje sve lijepe epitete. Zato je ova slika dostojna, da je stavimo uz bok onoj lijepoj slici, koju nalazimo u sumi svetog Tome: Spiritus Sanctus cor Ecclesiae.¹¹³

¹¹¹ Mark. 4, 38.

¹¹² De motu cordis, c. 8, n. 1 (p. 30); Bonav., 1 Sent., d. 8, p. 2, q. 2, ad 7 (f 172 b).

¹¹³ S. Th. 3, q. 8, a. 1, ad 3; Grabmann, oc., str. 184 ssl.